

УДК 343.211; 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.23>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ПРЕДМЕТА НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

Овсійчук Т.П.,
аспірант кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0004-7826-2083
e-mail: taras.ovsiychuk@gmail.com

Овсійчук Т.П. Теоретико-правові аспекти визначення віртуальних активів як предмета незаконного збагачення.

В статті окреслено склад кримінального правопорушення, що передбачене статтею 368-5 Кримінального кодексу України – незаконне збагачення. Значну увагу в статті приділено предмету зазначеного кримінального правопорушення, а саме віртуальним активам (зокрема криптовалютам та non-fungible tokens (NFT)), як виду нематеріальних активів. У дослідженні висвітлено проблематику відсутності єдиного підходу до визначення термінів у сфері обігу віртуальних активів, таких як «віртуальні активи», «криптовалюти», «криптоактиви» тощо. Як наслідок в Україні відсутній єдиний понятійний апарат у законодавстві, що застосовується до правовідносин з декларування віртуальних активів та щодо притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, що призводить до проблем під час правозастосування.

В статті проаналізовано проблемні питання можливості притягнення до кримінальної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства та незаконне збагачення саме віртуальними активами, серед яких виділяються наступні: проблематика з оцінкою ринкової вартості віртуальних активів через нестабільність ринку та відсутність аналогів для NFT, відсутність стандартів та методики встановлення вартості віртуальних активів, часто недостатня кількість фахових знань щодо віртуальних активів та принципу їх роботи у сторін кримінального провадження та суду, обмеженість доступу до спеціальних знань у зв'язку з дефіцитом відповідних кадрів. У висновках статті автором запропоновані рекомендації щодо подолання цих проблемних питань, а саме: необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема з Регламентом ЄС Markets in Crypto-Assets, розроблення методології оцінки вартості віртуальних активів та удосконалення процедур їх врахування під час кваліфікації кримінальних правопорушень та в процесі декларування, збільшення кількості професійних кадрів, удосконалення освітніх програм під час підготовки працівників слідчих органів, прокуратури, захисників та суду.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, незаконне збагачення, кримінальне правопорушення, злочин.

Ovsiichuk T.P. Theoretical and legal aspects of defining virtual assets as the subject of illicit enrichment.

In the article are outlined the elements of the criminal offense provided for in Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine - illicit enrichment. The article focuses on the subject matter of this criminal offense, namely, virtual assets (in particular, cryptocurrencies and non-fungible tokens (NFT)) as a type of intangible assets. The study highlights the problem of the lack of a unified approach to the definition of terms in the field of virtual assets, such as «virtual assets», «cryptocurrencies», «cryptoassets», etc. As a result, Ukraine lacks a unified conceptual framework in the legislation applicable to legal relations on the declaration of virtual assets and criminalization of illicit enrichment, which leads to problems in law enforcement.

In the article are analyzed the problematic issues of the possibility of criminal prosecution for violation of anti-corruption legislation and illicit enrichment with virtual assets, among which the following are

highlighted: problems with assessing the market value of virtual assets due to market volatility and lack of analogues for NFTs, lack of standards and methodology for establishing the value of virtual assets, often insufficient professional knowledge of virtual assets and the principle of their operation by the parties to criminal proceedings. The article concludes with the author's recommendations on how to overcome these problematic issues, namely: the need to harmonize national legislation with European standards, in particular, with the Regulation EU Markets in Crypto-Assets, to develop a methodology for assessing the value of virtual assets and to improve the procedures for their consideration in the course of qualifying criminal offenses and in the declaration process, to increase the number of professional staff, to improve educational programs for training of investigators, prosecutors, defense counsels and judges.

Key words: virtual assets, cryptocurrency, illicit enrichment, criminal offense, crime.

Постановка проблеми. В умовах сучасності ми постійно стаємо свідками створення нових об'єктів матеріального світу. Саме таким винаходом є віртуальні активи, які всього за десятиліття після їх створення стали надзвичайно популярними та поширеними. Це пояснюється рядом причин, серед яких: легкість у створенні криптовалютного гаманця, відносна анонімність та децентралізація, транскордонні перекази без обмежень щодо суми та запитів про підтвердження джерел доходів коштів тощо. Найбільш стабільні та відомі віртуальні активи (такі як Bitcoin, Ethereum) часто використовуються як повноцінні засоби збереження, а іноді й примноження коштів, а ті, вартість яких прив'язана до фіатних валют (такі як USDT, USDC або EURI) – як засіб розрахунків. Все це відбувається навіть в тих умовах, що, наприклад в Україні, правовий статус віртуальних активів досі залишається не визначеним до кінця: профільний закон чинності не набув, при цьому представниками законодавчої гілки влади вже зареєстровані ряд законопроектів про внесення змін до нього з метою приведення у відповідність до законодавства Європейського Союзу. Комплексно така ситуація є передумовою того, що віртуальні активи будуть активно використовуватися під час вчинення кримінальних правопорушень. Зручна «форма» віртуального активу дозволяє комфортно його отримувати, обмінювати, відчувувати, транспортувати, ділити або навіть розраховуватися за товари чи послуги. Ці процеси не потребують дороговартісного обладнання або заповнення документів, тому віртуальним активам (а точніше криптовалютам) законодавцем відведене окреме місце у галузі запобігання корупції, в тому числі шляхом визнання їх предметом кримінального правопорушення, що передбачене статтею 368-5 Кримінального кодексу України – незаконне збагачення. Повномасштабне вторгнення до України Російської Федерації змусило нашу державу частково змінити пріоритети та повністю сконцентрувати ресурси на захисті незалежності та суверенітету. Проте це не має полегшувати вчиняти кримінальні правопорушення, в тому числі з використанням інноваційних технологій. А тому проблематика питання, що досліджується у статті, є актуальною та потребує проведення наукових досліджень.

Метою статті є дослідження віртуальних активів (криптовалют) як ознаки об'єкта кримінального правопорушення, що передбачене статтею 368-5 Кримінального кодексу України – незаконне збагачення.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням зазначеної тематики займається багато вітчизняних вчених, в тому числі наступні: Кремінський О.В., Лащук Є.В., Музика А.А., Омельчук Л.В., Панаїд І.В. Разом з тим, швидкоплинність змін суспільних відносин у сфері віртуальних активів, а також удосконалення способів вчинення кримінальних правопорушень, призводить до необхідності проведення додаткових наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Верховна Рада України 31 жовтня 2019 року повернула до Кримінального кодексу України статтю за «незаконне збагачення», прийнявши Закон України № 263-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» [7]. Повторна криміналізація цього діяння стала справжнім викликом для законотворців, адже попередня редакція була визнана такою, що суперечить Конституції України, а тому в новій редакції було необхідно максимально чітко визначитися зі складом цього кримінального правопорушення та юридичними конструкціями, щоб вона водночас була як ефективною, так і не допускала зловживань з боку держави.

Відповідно до ч. 1 ст. 368-5 Кримінального кодексу України, незаконним збагаченням є набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів

громадян перевищує її законні доходи. Частиною третьою цієї ж статті визначено, що саме відноситься до поняття активи, а саме: грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [1]. В даному випадку законодавцем вжито термін «криптовалюти» та віднесено їх до категорії нематеріальних активів. Звертаємо увагу на те, що на дату повернення «незаконного збагачення» до переліку кримінально караних діянь, термін «віртуальні активи» взагалі не використовувався (Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» був прийнятий майже на два місяці пізніше), а тому вважаємо, що ці терміни з великою ймовірністю вживалися законодавцем як тотожні.

До якого ж саме елементу складу кримінального правопорушення відносяться віртуальні активи або криптовалюти? Логічним видається висновок, що такі активи відносяться до предмету, який в свою чергу є ознакою об'єкта кримінального правопорушення. Як зазначає В.Я. Тацій, предметом злочину слід вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу злочину [9, с. 89]. Не можна не погодитися з А.А. Музику та Є.В. Лащук, які вважають, що предмет будь-якого кримінального правопорушення визначається за фізичними, соціальними та юридичними ознаками. Фізичні характеристики відображають природні властивості предмета, серед яких матеріальність, кількість, якість, форма, стан і структура [2, с. 110]. З урахуванням того, як швидко розвиваються суспільні відносини, об'єктивним змінам піддаються й такі консервативні речі як елементи складу злочину, як наслідок сучасне розуміння предмета злочину охоплює не лише матеріальні об'єкти, а й явища реальної дійсності, які можна контролювати та змінювати, хоча вони не мають фізичної форми, принаймні такої вираженої (наприклад, електрична та теплова енергія, інформація тощо) [4, с. 114].

Варто зазначити, що відомості про наявні криптовалюти також повинні зазначатися суб'єктами декларування, відповідно до вимог Закону України «Про запобігання корупції». Цікавим є те, що в цьому ж нормативно-правовому акті законодавець використовує термін «віртуальні активи» – Національне агентство може додатково визначати у формі декларації дані, що повинні зазначатися з метою ідентифікації іноземців, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, а також об'єктів декларування – віртуальних активів, інформація щодо яких подається у декларації [8]. На жаль про співвідношення цих категорій, їх різницю або тотожність/синонімічність законодавцем окремо нічого не зазначено, що лише вносить додаткову плутанину.

З урахуванням вимог щодо декларування криптовалюти, надзвичайно актуальним є запровадження механізму оцінки таких активів з огляду на їхню різноманітність. Наприклад, вартість криптовалюти на певну дату можна визначити на відповідній криптобіржі. Водночас ринок віртуальних активів залишається нестабільним і постійно змінюється, зокрема, через появу нових фінансових інструментів, які можуть слугувати джерелом доходу, наприклад, NFT (non-fungible token) – унікальних цифрових активів, таких як зображення чи музичні твори. Оскільки NFT є невзаємозамінними, їхню вартість неможливо визначити через криптовалютну біржу, це, в свою чергу, вимагає розробки альтернативних методів оцінки для цілей декларування. При цьому важливо враховувати динаміку розвитку цього ринку, регулярну появу нових інструментів, а також ризики, пов'язані з використанням таких активів, зокрема в контексті легалізації незаконних доходів [4, с. 116].

Важливо також враховувати «мінімальну суму», за якої незаконне збагачення може кваліфікуватися як кримінально каране діяння. З урахуванням п. 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України, згідно якого для кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги (станом на 01.01.2025 р. – 1514 грн.) [5], правопорушнику необхідно «збагатитися» на 9 841 000 грн. для того, щоб потрапити у поле зору правоохоронних органів. У Національному стандарті № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», серед можливих об'єктів оцінки передбачено комп'ютерні програми, компіляції даних (бази), інші об'єкти, що згідно законодавства належать до об'єктів права інтелектуальної власності. Проте слід враховувати, що

віртуальні активи є новим інструментом, який не є лише об'єктом інтелектуальної власності, адже Законом України «Про віртуальні активи» (принаймні станом на дату проведення цього дослідження) запроваджується регулювання ринку віртуальних активів у різних формах (забезпечені, незабезпечені) активи тощо [6]. І.В. Панаїд зазначає, що в результаті існуючий Стандарт оцінки об'єктів права інтелектуальної власності не може в повній мірі задовільнити вимоги щодо оцінки криптоактивів. Тобто, потребують розроблення та ухвалення відповідні правила (стандарт, методика), які б дозволяли фахівцям в цій галузі проводити ефективну і незалежну оцінку віртуальних активів, виходячи з їх специфіки. Такі заходи до певної міри забезпечать прозорість і зрозумілість цього ринку завдяки можливості обрати за потреби незалежного фахівця для оцінки віртуального активу. Також ці заходи є важливими для забезпечення прозорості декларування активів особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Адже, за умови запровадження для цілей декларування в галузевому законодавстві обов'язкової оцінки віртуальних активів, вартість яких не може бути визначена ринковими механізмами (на криптобіржі), їх вартість може визначатися незалежним експертом відповідно до встановлених законодавством процедур. Запровадження незалежної оцінки віртуальних активів є одним із чинників запобігання корупційним ризикам, пов'язаним з використанням таких активів для легалізації незаконних доходів. Наразі, відповідно до діючих вимог Закону України «Про запобігання корупції», вартість майна, майнових прав, активів, інших об'єктів декларування, що перебувають у володінні чи користуванні суб'єкта декларування, зазначається у випадку, якщо вона відома суб'єкту декларування або повинна була стати відомою внаслідок вчинення відповідного правочину [8]. При цьому не враховано, що певні віртуальні активи, наприклад non-fungible token, може бути створений напряму суб'єктом декларування і, відповідно, його вартість не буде відома, оскільки будь-яких правочинів щодо нього суб'єктом декларування не вчинялося. Подальший правочин щодо відчуження такого активу може забезпечити легалізацію будь-якого незаконного доходу. Отже, суспільний інтерес полягає в незалежній оцінці такого віртуального активу з метою визначення його реальної вартості для протидії неконтрольованому використанню активу на шкоду суспільним інтересам шляхом визначення і декларування його реальної вартості [4, с. 116-117].

Окремої уваги заслуговує проблематика роботи з віртуальними активами як джерелом доказів у кримінальному провадженні, в тому числі у справах щодо незаконного збагачення. Як підкреслюють Л.В. Омельчук та О.В. Кремінський у своїх дослідженнях щодо розслідування легалізації (відмивання) доходів, проблеми, що пов'язані із залученням, зокрема спеціаліста, у кримінальний процес по зазначеній категорії справ в умовах використання віртуальних валют, пов'язані не лише із суб'єктивними, а й об'єктивними факторами. З огляду на новизну технологій, пов'язаних з віртуальними валютами, в Україні й зараз не вистачає професіоналів, що могли б бути залучені в ролі спеціалістів для участі у слідчих (розшукових) діях. Здебільшого такі фахівці зосереджені у великих містах. З огляду на це, для ефективнішого використання спеціальних знань у кримінальному процесі варто приділяти більше часу в навчальних програмах слідчих, як на базовому рівні, так і під час підвищення кваліфікації. Зокрема, слід зосередитися на сучасних можливостях експертних установ, процедурних аспектах залучення спеціалістів і експертів до розслідування, а також на застосуванні спеціальних знань при розслідуванні злочинів, скоєних із використанням новітніх наукових і технічних досягнень [3, с. 189].

Висновки. Отже, віртуальні активи є повноцінним предметом кримінального правопорушення «незаконне збагачення». Разом з тим, прогалини та невідповідності у чинному законодавстві є передумовою для уникнення кримінальної відповідальності за його вчинення. Враховуючи це, законодавцю необхідно здійснити ряд заходів, серед яких, передусім, розробка уніфікованої термінології у сфері віртуальних активів, яка відповідатиме Регламенту Європейського Союзу у сфері обігу віртуальних активів – Markets in Crypto-Assets, а також набуття чинності профільним законом про віртуальні активи. В подальшому необхідно розробити справедливую методологію визначення вартості віртуальних активів, в тому числі невзаємозамінних non-fungible tokens для цілей їх коректного відображення під час декларування та кримінально-правової кваліфікації. Важливим аспектом також залишається підвищення рівня компетентності сторін кримінального провадження та суду у сфері обігу віртуальних активів: порядку їх створення, обміну, відчуження та припинення, а також збільшення кількості спеціалістів та експертів у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
2. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А.В. 2011. 192 с.
3. Омельчук Л.В., Кремінський О.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах використання віртуальних валют. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. Випуск 3. С. 184–189.
4. Панаїд І.В. Предмет незаконного збагачення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Випуск № 2 (49). С. 114–121.
5. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI: станом на 25 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
6. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
9. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право. 2016. 256 с.